

A VA, VE KÉPZŐNEK S VÁLTOZATAINAK SZEREPLÉSE NYELVEINKBEN.

A *va*, *ve* képző a magyar nyelvben, mint részesülői képző, önállólag ma már nem fordul elő. Ma csak származékaiban leljük még, az *eleven* (*el-eve-n*), *mereven* (*mer-eve-n*, *mer-ev* = *mer-ő*) szókban.

Mínthogy az eredetibb *va*, *ve* helyett ma már általában az *ó*, *ő* részesülő-képzővel élünk, bizvást következtethetni, hogy ez utóbbi nem egyéb, mint amannak változata, ama hangrendi törvény szerint, mely szerint az *av*, *av-ul*, *av-ít*, *hav*, *sav*, *tav* gyökerekből, s a szláv: *pavuk*-ból lettek az *ó*, *hó*, *só*, *tó*, *pók* stb. szavaink.

A *va*, *ve* igenévképző él azonban eredeti alakjában a szuómiában, hol *elü-vü* am. *ele-ve-n* (elä-vä hopia = ele-ve-n kéneső) azaz: *él-ő*; *ole-va* am. *való*, *mene-vü* = *men-ő* stb.

A *va*, *ve* állapotjegyzőként szerepelvén nyelvünkben megfelel a török *ip*, *ip* (*up*, *üp*) képzőnek, pl. *szev-ip* = szeret-ve; *szöjlej-ip* szól-va, szól-vá-n, *ol-up* = lé-ve, lé-vé-n stb.

A vogulban tulajdonságnév-képzőként előforduló *p* (*pe*) a magyar tulajdonságnévszókat alkotó *ú*, *ü*-nek felel meg, mely, mint alább látni fogjuk, nem egyéb, mint az *ó*, *ő* (*va*, *ve*) képzőknek változata, pl. vogul: *tur-p* = m. *tork-ú*, torkos; *sat lu-pe* = száz lov-ú (a „Numel vajlem éri“ vogul monda 15. és 14. versében); *nari kat-ep* = gyöngye kez-ü (u. o. 17. v.), *aln sir-pe* = ezüst rúd-ú stb.

A vogulban a *p* úgy is jár, mint a m. *ó* részesülő, p. o. *él-ő* (*eleve-n*) vogul: *al-p*, *iv-ó* vog. *üj-p*, *ül-ő* vog. *unl-ep*, *hág-ó kang-ep* stb. stb.

Nyelvünkben a *va*, *ve* helyett *fa*, *fe* látszik állani a *csal-fa* (*csal-va* = *csal-ó*), *csele-fe* (*csele-ve*, *csele-ő*) participialis értelmű szókban, mely utóbbi a *csele-fende* (*csele-fente* = *csalafinta*) szókban él mai napon.

Így a *v* (*va*, *ve*), *p* és *f* szerv-rokon betűk, mint képzők nyelveinkben azonosak a m. *ó*, *ö* részesülő, és *va*, *ve* állapot-jegyzőket alkotó ragokkal.

Az érintetteken kívül vannak még az *ó*, *ö*-nek egyéb változatai is a magyar nyelvben. Ilyenek

a) az *ú*, *ü* tulajdonságnévképző, melynek, mint mondók, a vogulban *p*, *pe* felel meg, s mely hajdan *ó*, *ö* (láb-*ó*, kez-*ö*, ma : láb-*ú*, kez-*ü*), s ma is néha a nép nyelvén *ó*, *ö* alakban divik (savany-*ó* = savany-*ú*, keser-*ö* = keser-*ü*).

b) *a*, *e* mely a részesülő *ó*, *ö* képzőnek módosított, illetőleg rövidített alapjául tűnik fel következő szókban : *csusz-a*, *fürge*, *kerg-e*, *kajl-a* stb. *csusz-ó*, *fürg-ö* (*füregö*), *kergö* (*keregö*), *kajló* (*kaj-ol-ó*) helyett.

Előttünk állnak tehát a *v* (*va*, *ve*) képzőnek következő változatai : *p*, *f*, *ó*, *ö*, *ú*, *ü*, *a*, *e*.

Lássuk most már, íme változatos alakú ragszócskák minő szerepek viselésére lettek alkalmaztatva a nyelvben.

1) A *va*, *ve* alak, mint mondók, hajdan részesülőként járt a magyar nyelvben, minek nyomai ma is láthatók az *eleven*, *mereven* (mer-ev = mer-*ö*) szókban, s az ige tulajdonságnévi módjának első idomában használtatván, szerepel a finnben is; melyben azonban a dolognévi képző *ja*, *jä* (*tunte-ja* = tud-*ó* kenner, *tunte-va* tud-*ó*, tud-*ó*-s).

A *va*, *ve* képzőnek magyar igék mellett hajdani szereplését az összetett *vány*, *vény* (*va-any*, *ve-eny*) képzőkben is felismerhetni, s a *szöke-vény*, *süle vénny*, *írto-vány*, *ingo-vány* annyi levén, mint : *szöke-e-ve-eny* v. *szök-ö-eny*, *sül-ö-eny*, *irt-ó-any*, *ing-ó-any* stb. kitészik, miért képeztetetnek *vány*, *vény* képzővel névszók egyedül igetörzsekből?

2) A *va*, *ve*, összetéve *ván*, *vén* (*va-an*, *ve-en*) használtatik továbbá úgy is, mint állapotjegyző. A *va* és *ván* alakok hajdan, használatukra nézve, alig voltak megkülönböztetve. Így : *bírság nap jutva*, mondatik a Halotti Beszédben ; *holdá kelve*, *ennél fogva*, *ajtókat betéve* (csak háromszor a müncheni Codexben); máskor mindig ott is, hol ma a *va*, *ve* képzővel élünk, a *ván*, *vén* alak, még pedig személyragozva fordul elé : *az es tudván vagyon* (Müncheni Codex.), *orozván* *furtim* (u. o.) a ma divatos *tud-va*, *oroz-va* helyett. Alapérteményök felismerhető határozói (állapotjegyzői) használatukból, mely szerint

az alany főcselekvésének azon más cselekvés általi meghatározására fordítatnak, melyet a *va*, *ve*, *ván*, *vén* ragos ige kifejez, p.o. *alva* jár, *sírva* vigad. S ezért jelennek meg mindig egy más főcselekvés kíséretjéül.

3) Az *ó*, *ö*, mint a finn *va*, *vä* (tulajdonságnévi) és *ja*, *jä* (dolognévi) képzők, igenévszókat alkot, azon különbség nélkül, mely a két szuómi képző közt létezik, miszerint a magyarban az *ó*, *ö*-vel képzett részesülők dolog- és tulajdonság-nevekkül is egyaránt használtatnak, s az ige érteményéhez képest lehetnek a) cselekvők, mint *cséplő* (finn: *tapaja*, és: *tapava*), *író* (finn: *kirjoittaja*) stb., melyek közül némelyek, eredeti széles jelentésüknél szorosabb értelmet vőnek fel, mint: *szabó*, *festő* stb.; vagy b) szenvedő, tárgyilagos értelműek, mint: *adó* (a mi adatik) stb., a szenvedő, vagy cselekvő értelem eredetileg nem levén a képzőben megkülönböztetve.

E képzők által alkotott szavaink jelentésének s használatának bővebb kifejtését l. a M. Ny. Szótárában (I. köt., Előbeszéd 121. l.).

Az *ó*, *ö* végzetű igen nagy számú szavaink megfejtésére nézve közönségesen állítatik, hogy azok nagy része elavult, elvont, vagy szokatlan igegyökökből képzett részesülők (lásd u. o.), mit azonban könnyebb mondani, mint bizonyítani.

A rokon nyelvekkel összehasonlítás által kimutatható, hogy vannak nyelvünkben hosszú *ó*, *ö*-re végződő eredeti névszók. Ilyenek: a *tó* vogul: *tur*, osztyák: *teü* (tonk, tok); m. *só*, szürjén: *sô*, finn: *suola*, osztyák: *sat*; m. *ló*, osztyák: *tau* (*tlau*); m. *kő*, finn: *kivi*, cserem: *kü*, osztyák: *keu*; m. *hő*, finn: *kuumet*; m. *tő*, finn: *tyvi*, török *dib*, csagataj: *tüp*; m. *szó*, török. *söz*, osztyák: *sej*, cser.: *šaja*, vogul: *suj* stb., s melyeknek eredeti törzse (tav, sav, lov, köv, hev, töv, szav) tárgyesetükben tűnik elé, valamint a rokon nyelvekben is (*kő* = finn: *kivi*; *tő* = finn: *tyvi*), miből egyszersmind kitetszik, hogy az ur, ar, um, ep, ob, ib, üb, üp stb. betűkből összeforrás által támadt a nyelvünk eme névszóiban az *ó*, *ö*. (Hunfalvy a Nyelvtud. Közl.-ben).

Továbbá számos hosszú *ó*, *ö*-n végződő szavaink összesorolattván rokon nyelvekbeli szókkal, kitetszik, hogy ezekben a participialis végzetnek semmi nyoma sincsen, s a magyar végzet a rokon szó véghangzója változatának tekintendő. Így a *divó* nux-ban az *ó* nem képző, mint a M. Ny. Szótárában állítatik (*di-ó* v. *div-ó* = *díszlő* v. *kitünő*, t. i. a többi fák között), hanem a finn: *tuma*, *tuumi*

nucleus, medulla (nucis) szó véghangzójának (*a, i*) változata (*tum, tim, dim, div — diva, divaj, divó*). Így a m. *lotyó* = finn: *lautta* meretrix, prostibulum; m. *csikó* = csagataj-tör. *žigin* (Abuska) stb. szókban is.

Hogy mind e mellett a hosszú *ó, ő*-n végződő szavaink nagy része valódi participialis képzet, mutatja az, hogy elemzés által többeknek tőszói nyelveinkből felderíthetők levén, valódi igenévszónak bizonyúlnak.

a) Az elemezhető s rokon nyelvekből felderíthető participialis *ó, ő*-n végződő szavaink közül kiemeljük a következőket:

Író = *oró* (írú, orú, orv) = unguentum. Ez igenévszónak tője az *ír*, mandzsu: *ara*, cseremisiz: *sirem*, jakut: *suruj* (surujabin), finn: *kirja* (kirjaan) szókból felismerhető, s az *ír, sir, sur, kir* gyökökben az ungenderi, pingenderi, scribendi értelem levén eredeti, az *ó* képzős *író (ír-ó)* 1) am. scribens, scriptor, 2) tárgyilagos értelemben: kenésre való szer (író, oró, írú, oru, orv = unguentum, honnét további képzés folytán *iru-os, oru-os* = *orvos* am. unguentarius, spec. medicus).

Ajtó (aj-at-ó) janua, a divatlan *ajt* igének részesülője. Tője *aj* (v. ő. aj-ak labium, ab aperiendo dictum). Rokonai finn: *au* (*auki* aperte, *ava-an* = aperio), török: *ač-maq* nyitni; továbbá finn: *ovi*, osztyák: *au*, vogul: *aui*, mind a szoba nyílására = ajtóra alkalmaztatva. Az *aj* gyökből képeztetett az *aj-t* (aj-at) ma divatlan ige, melynek részesülője az *ajtó* (aj-at-ó), azaz: nyitó, nyitásra való = janua.

Kendő a *kend* (ken-d) *ken* ungit, linit, tergit, fucat igének részesülője, miszerint 1) am. qui se ungit, linit, tergit; 2) am. kendés. törlésre való ruhanemű: tergium, manutergium.

Seprő v. *seprű* a *seper* scopat, verrit, török: *süprü-mek* = seperni ige részesülője: 1) am. a ki seper, scopans, scopator; 2) seprésre való eszköz = scopa, Besen; 3) tárgyilagos értelemben, a mi sepertetik = verriculum (bor-seprő v. seprű).

Kopó a vágás hangját utánzó *kop* gyökből (v. ő. fr. *couper*, finn: *koppaan* vágni, metszeni) eredvén, a *kopó* részesülő sajátlag am. vágó, de jelenben tárgyilagos értelemben használtatván am. resectum quid (*nád-kopó* a levágott nád tarlója).

Olló = forfex. Tője *or, ar*, honnét *arat* secat, metit ige, melyből lett az *aral* ma divatlan ige, ennek részesülője *arló, orló* áthaso-

nítva: *olló* forfex. Különbözik ettől az *olló* (kecske-olló = kecske-fi, haedulus), mely a török: *ogul*, jakut: *uol* = fi szóból amaz első után idomítottatott.

Szőlő uva a *szől*, cseremisiz: *šol* (šolam coquor, liquesco), finn: *sulaan* liquesco igék tőszóiban lelvén meg eredeti jellentését, am. a finn: *sulava* = m. *szől-ő* (szől-eve) uva, a liquescendo, coquendo dicta. V. ö. a német: die Traube kocht, s a latin: coquitur uva-féle jellemző szólás-módokat; l. Virgil Georgicon II. 522. v.

Csapó = fullo. Tője *csap*, mely a *czip* (czipő), *tip*, *top* (tipor, tapos, tapod), *top* (topog) gyökcsaládhoz tartozván, s igéül használtván ereszté a *csapó* fullo (a calcando dictus) igenévszót.

Emő (csecs-emő) az *em*-ni, török: *emmek*, oszt. *emem* sugo, finn: *imeä* sugere, mai nyelvünkben divatlan ige részesülője. Az *em-ő* azonos a finn: *im-ävä* részesülővel, s a m. csecs-emő gyermek épen az, a mi a finn: *imävä* lapsi. — Az e tőszóból származott átható *em-l-em* (*ed*, *i*) ige eléjő Pesthi Gábornál, melynek származéka az *emlő*, azaz: emlésrre, szoptatásra való, különösen: *ubera*, *mammae*.

Füüd v. fűüd a *fűüdik*, *fűüdik* ige részesülője. Innét *fűüdö*, *fűüdö* 1) *balneator*, *lotor*; 2) *fűüdésre*, *mosakodásra* való (hely, ház, ruha stb.).

β) Hosszú *ó*, *ö*-n végződő szavainknak megfelelőji a törökség nyelveiben *ak*, *ek*, *ik*, *uk*, *ka*, *ke*, *ag*, *eg*, *ga*, *ge* képzőkkel találtatnak, Így állnak egymás mellett az

olló, török: orak.

hajó, csagat. kajuk, kajik (finn: haaksi).

kunyó, tör. konak (szálló hely).

borsó, tör. borčak.

koporsó, jak. kuorčak.

hordó, tör. bardak.

bölcső, tör. beşik, jakut: bisik.

űnő, tör. inek, kojbal: enäx.

karó, tör. kazik.

orsó, tör. örek, csag. irke.

holló, tatár: karak, tör. karga (finn: harakka).

velő, tör. jilik.

csomó, tör. jumak, jakut: tümük.

seprő, tör. süpürge, tatár: sibirtke (oszt. seberga).

tűsző, tör. jüksük.

4) Hogy az *ó, ő* részesülői képző *a, e*-re rövidített, s néha hosszú *é* alakban is divik nyelvünkben, a *csusz-a* (csusz-ó), *csosza, csoszka* (csosz-ó, csoszogó), *bugy-k-a* (bugyo-g-a = bugyo-g-ó), *locs-k-a* (locso-g-a = locsogó), *szül-e* (szül-ö), *len-g-e* (len-g-ö), *pill-e* (pill-ö, pillan-g-ó), *czinke* (czin-g-e, czin-g-ö, czine-g-ö) stb. szók világosan mutatják (l. a M. Ny. Szótár-ban I. köt. 6. l.). A hosszú *é* p.o. *karé* (karéj, karaj)-ban.

Legtöbb magyar szóban azonban nem egyéb utó- vagy üres kihangzásnál, mint pl. a *béke, pihe, méhe* stb. szókban, melyek e kihangzás nélkül is járnak a nyelvben: *bék, pih, méh*; vagy a gyök-szó hátravetett hangzójánál, mint pl. a *macsk-a*-ban, mely az oszty. *möček*, tatár: *mišák*, csagataj: *möšük*; a *sárg-a*-ban, mely a csagataj: *saríg, sarik* szókból támadt átvetés által.

5) Hogy az *ú, ü* számos magyar szóban az *ó, ő* részesülői képzőnek változata, kitetszik a *vés-ű* (vés-ö), *szér-ű* (szér-ö, szór-ó hely), *gyepl-ű* (a gyep, tör. jip = kötél, honnét gyepel = köt, ettől: gyeplü = kötő), *kölyű, kölü* (a köl, kal, honnét kalol tundit, spec. pannum laneum tundit), *aszú* v. *assz-u* = aszó, *szalu* = szaló = szelő vájó, völgyelő kés (Kresznerics szerint); továbbá a *koppanty-ű, csergety-ű* (koppant-ó, cserget-ö) stb. szavainkból.

De az *ú, ü* végzetnek is, mint az *ó, ő*-nek, a törökség nyelveiben, néha *ak, ek, ük* stb. participialis képző felel meg; pl.

magyar: gyűrű, török: jüzük.
 „ : gyűszű „ : jüksük.
 „ : gyapju „ : japak.
 „ : ágy-ú (álgyú), tatár: maltik (puska).

A *borjú* (borj-u), *borny-ú, bor-gyú* szóban a *jú, nyú, gyú* kicsinyező képző, mint a finn: *vas-ikka*, tör. *buz-agu* szókból kitetszik, a *bor*, finn: *vas*, tör. *buz* gyökszók a tehén jelölésére használtatván. A *falú* szóban az *u* a vogul *paul* szónak hátra tolt *u* hangzója.

Azonban az *ú, ü* is legtöbb névszóban nem egyéb kihangzásnál: *csep-ű, finn: töppü; köplü, osztyák: kupa, kuba* stb.

Figyelmet érdemel az *ú, ü*, midőn ez nyelvünkben dolognévszókból tulajdonságnévszókat alkot, minők: *kez-ű, láb-ú*, hajdan: *kez-ö, láb-ó*; s eredetére nézve azonosnak látszik az *ó, ő* képzővel.

Hajdan ily tulajdonságnévszók más tulajdonságnévszó nélkül is jártak a nyelvben, pl. *magasségű, gazdag-ség-ű*, még a 15 ik szá-

zadban is. A *hosszú, gyönyörű, savanyú, gömbölyű* stb. ma is így használtatnak a nyelvben.

Ugyane képzőt (ú, ü, és ó, ö) látom én α) a *szem-ö-k, pof-ó-k, pocz-ó-k, has-ó-k, pir-ó-k, fül-ö-k, fej-ö-k, mony-ó-k* stb. névszókban, melyek nyilván a *szem-ü, pof-ü, pocz-ü* stb. tulajdonságnévszókból *k* képző által lettek, s annyit tesznek, mint nagy (k) szemü, nagy (k) pofájú stb. *); β) az *iszák-os* (isz-á-k-os), *tudák-os* (tud-á-k-os), *sülék, félék* v. *sülénk, félénk, sülékény, félékény* (sül-é-k, fél-é-k, fél-é-nk, fél-é-k-eny, *nyulánk* (nyul-á-nk) stb. tulajdonságnévszókban, melyekben az *á, é* maga az *ó, ö* részesülői képző, miszerint az *isz-á-k* am. nagyon (k) *isz-ó* (ivó), *sülék* nagyon (k) *sül-ö* stb., de ezekben a *k* nagyság fogalmából értelmezett képző eredetét, s rokonságát nem ismerem.

6) Az *ú, ü* révén keletkezett az *ó, ö*-ből a *v* képző, mely participialis értelemmel bír több szavainkban. Példák: *könyv* hajdan *könyö* (a Münchener Codexben) a *kön* (= kon, gon, gön, gom, göm gyökszókkal, melyekből kondor, göndör, gömbölyű, gombolyag stb.) gyökből am. volumen a *volvendo, convolvendo*, azaz: *liber; öly-v* am. *ölö*; *or-v* (ebben *or-v-os unguentarius, medicus*) am. *or-ó, or-u* = *író, iru unguentum* (l. fentebb); *orv fur*, am. *or-ó* az *or* (honnét *oroz furatur*) gyökből, azaz: *lopó; hív* = *hiü* (a *hogy Telegdi Pred. III. 181.* lapon eléfordúl), azaz: *hi-ö* (*hivö*) *fidus, fideus, fidelis* a *hi* (*hisz*) gyökből; *ör-v* am. *ör-ü, ör-ö*, az *ör, ör* gyökből, melyből az *ör-ül* am. *rotat, gyrat, sp. molarem lapidem in gyrum agit, molit; ör-ül* delirat (kereng) s talán az *ör-ül* *exsultat* (körben jár, tánczol) igéink képeztettek, valamint az *örvény* (*ör-ve-eny*) *vorago* szavunk is, melyből egyszersmind kitetszik, hogy az *ör* gyök (s bizonyynyal több ilyen) hajdan önállóan igéül épen úgy használtatott, mint a *szökevény*-nek *szök* gyöke mainap is használtatik.

Többire a *v* is több szóban, úgy látszik, nem egyéb a kihangzó *ó, ö* v. *ú, ü*-nek változatánál, például: a *magv* (*magu*), *mag*-ban; *kedv* (*kedü*) *kedv*-ben; *könyv, könyü* (*lacryma, finn: kyynö*), *köny*-ben stb.

7) A vogul *p* (*pe*)-ről, mely a *szem-ü, láb ú* tulajdonságnévszókhoz hasonló szokat alkot, s a török *ip, ip* (*up, üp*) állapot jegyző-képzőkről, mint az eredeti *va, ve* = *ó, ö* képzők változatairól, már fentebb bővebben szóltunk.

FÁBIÁN ISTVÁN.

*) Az ily képzésű tulajdonságnevek közül a *has-ó-k, száj-ó-k* tájszólásilag *haspók* (*has-pó-k* = *has-ava-k*), *szaj-bó-k* (*száj-ava-k*) alakban is eléfordúlnak.